

Koekertaus kpl 17-20

9. luokan kemia

Koekertaus kpl 17-20

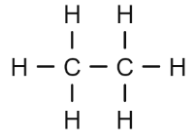
- Kirjan s. 109-136
- Laboratoriotyövihko
- Muu materiaali, esim.
  - Muistiinpanot ja tuntitehtävät
  - Hiilen käsitekarttaan liittyvät asiat
  - Kertaustehtävät
  - Teamsin materiaalit

17 Hiili – monimuotoinen alkuaine

- **Orgaaninen kemia** eli hiiliyhdisteiden kemia.
- Orgaaninen yhdiste sisältää aina **hiiltä C** ja **vetyä H**.
- Epäorgaaniset yhdisteet: Aineet, jotka eivät sisällä hiiltä. Lisäksi hiilen oksidit, hiilihappo ja karbonaatit.
- Hiili muodostaa sitoutuessaan **4 kovalenttista sidosta** hiiliatomin elektronirakenteen vuoksi.
  - Muodostuu pitkiä hiiliketjuja (myös haarautumiset ja renkaat). Hiiliyhdisteitä on tämän vuoksi miljoonia.
  - Hiiliyhdisteistä suuri osa on **molekyylilyhdisteitä**.
- Alkuainehiilen **esiintymismuodot** eli **allotroopit**:
  - **Timantti**:
    - Kova, taittaa valoa, timanttikorat, korut, pyramidimainen rakenne.
  - **Grafeeni**:
    - Kestävä, hyvä lämmön- ja sähkönjohtavuus, suprajohde, rakenteena hiiliatomiverkko.
  - **Grafiitti**:
    - Tahraava, pehmeä, lyijykynän lyijy, rakenteena grafeenikerrokset.
  - **Nanoputki**:
    - Luja, suprajohde, grafeenista muodostunut putkirakenne.
  - **Fullereeni**:
    - Suprajohde, grafeenista muodostunut pallomainen rakenne.

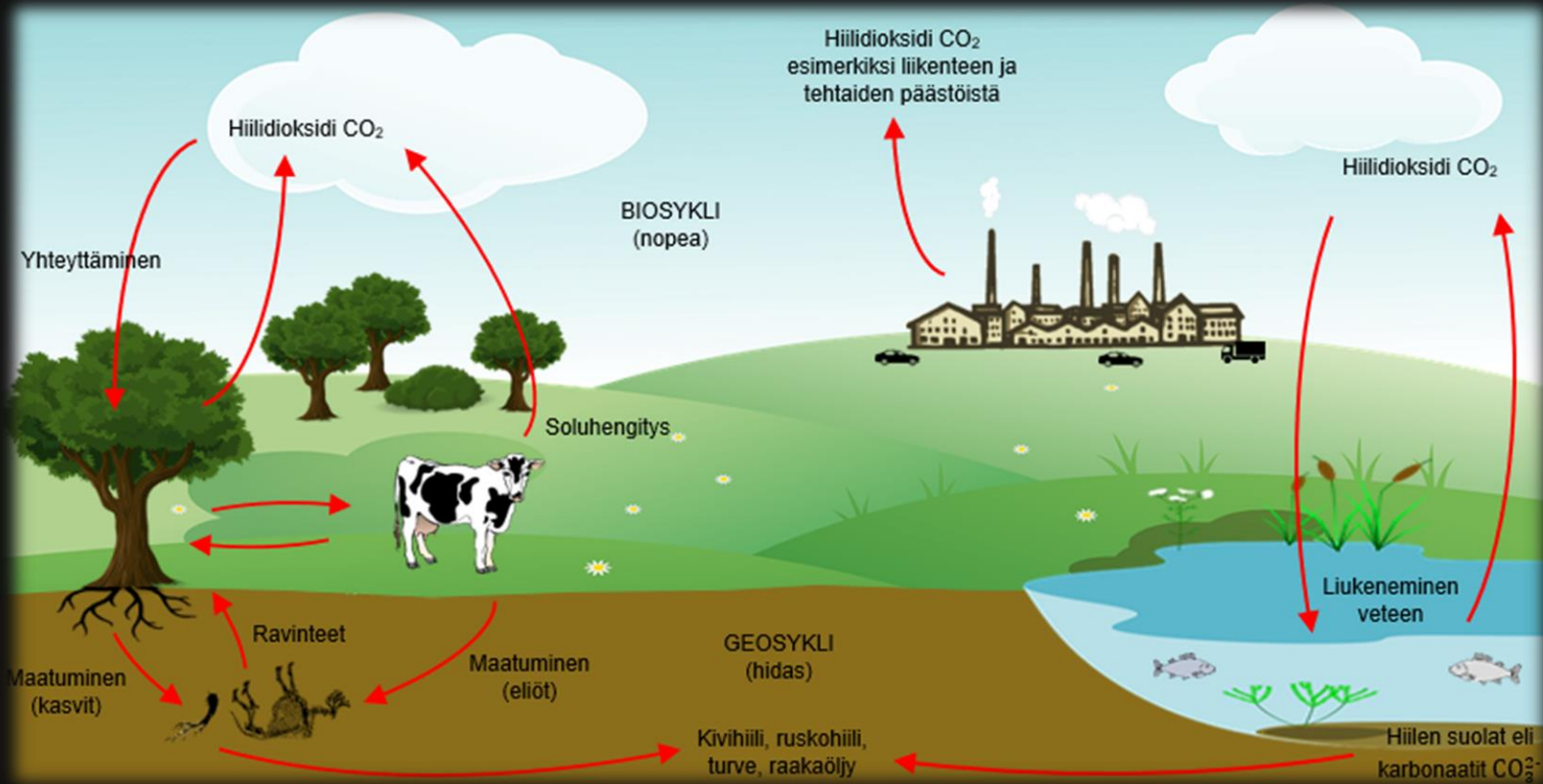
17 Hiili – monimuotoinen alkuaine

- **Rakennekaava:** Kuvaa miten yhdisteen atomit ovat sitoutuneet toisiinsa.

- Hiilestä C lähtee aina 4 sidosviivaa.
  - Vedystä H lähtee aina 1 sidosviiva.
-
- **Molekyylikaava:** Kertoo yhdisteessä olevien alkuaineiden lukumäärän.
    - Esim. C_2H_6 tarkoittaa, että yhdisteessä on sitoutuneena kaksi hiiliatomia ja kuusi vetyatomia.

- **Toiminnallinen eli funktionaalinen ryhmä:**
  - Antaa yhdisteryhmälle sen tyypilliset kemialliset ominaisuudet.
  - Toiminnallinen ryhmä on yhdisteen helpoimmin reagoiva kohta.
    - Esim. alkoholien toiminnallinen ryhmä on **hydroksyyli-ryhmä** eli **–OH**.
    - Esim. karboksyylihappojen toiminnallinen ryhmä on **karboksyyli-ryhmä** eli **–COOH**.

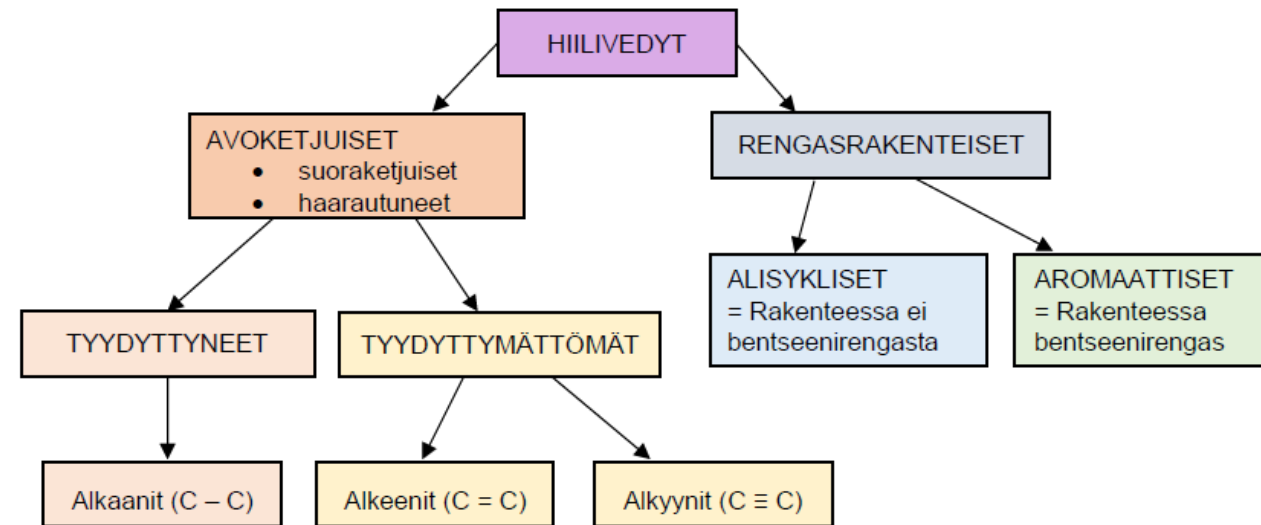

Hiilen kiertokulku

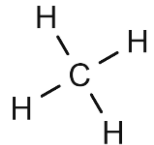
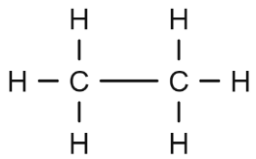
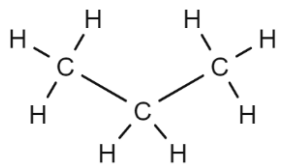
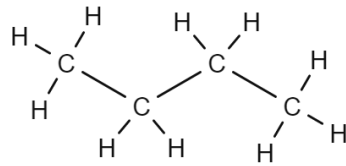
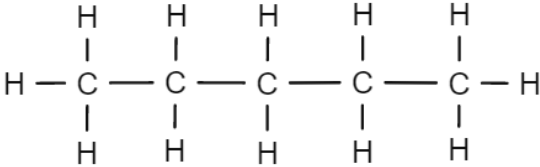
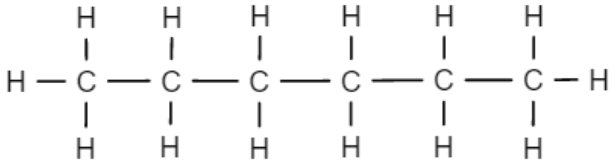
- Hiili kiertää ilman, vesistöjen ja maaperän välillä.
- Hiili on **ilmassa hiilidioksidina CO₂**. Hiilidioksidia liukenee ilmasta vesistöihin ja kasvit sitovat hiilidioksidia ilmasta yhteyttämisreaktiossa (vesi + hiilidioksidi → sokeri + happi).
- Kasvien ja eläinten palaminen/soluhengitys/kuoleminen: Osa hiilestä vapautuu ilmakehään hiilidioksidiksi.
- Hapettomissa olosuhteissa maaperän ja vesistöjen pohjiin kertyneet hiilyhdisteet voivat muuttua miljoonien vuosien aikana **öljyksi, maakaasuksi ja kivihiileksi**, jotka ovat **uusiutumattomia polttoaineita** (muodostuminen hyvin hidasta).
- Polttoaineita poltettaessa hiili vapautuu niistä jälleen ilmakehään hiilidioksidiksi.

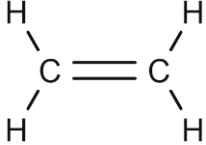
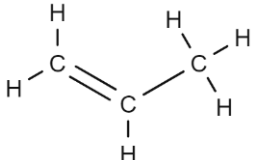
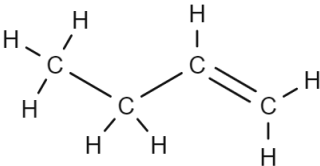
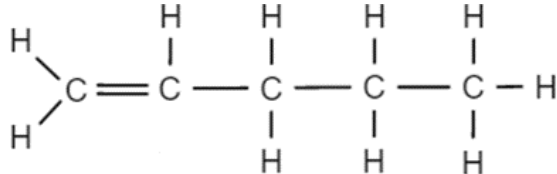
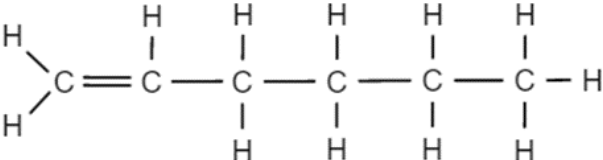
18 Hiilivedyt

- Sisältävät vain **hiiltä C** ja **vetyä H**.
- Luokittelu (ks. kaavio oikealla).
  - **Tyydyttyneet hiilivedyt:** Hiiliatomien välillä on vain yksinkertaisia sidoksia.
  - **Tyydyttymättömät hiilivedyt:** Hiiliatomien välillä on kaksois- tai kolmoissidos.
- Hiilivetyjen palaessa hiilivety reagoi **kaksiatomisen hapen O₂** kanssa. Palamisessa syntyy **hiilidioksidia CO₂** ja **vettä H₂O**.
  - Esim. propaanin palamisen tasapainotettu reaktioyhtälö:
$$\text{C}_3\text{H}_8 + 5 \text{O}_2 \rightarrow 3 \text{CO}_2 + 4 \text{H}_2\text{O}$$
- **Isomeria:** Isomeereillä on sama molekyylikaava, mutta eri rakennekaavat ja ominaisuudet.

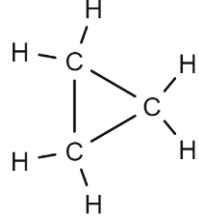
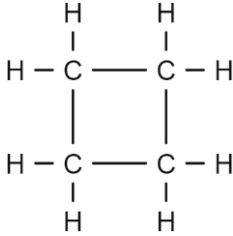
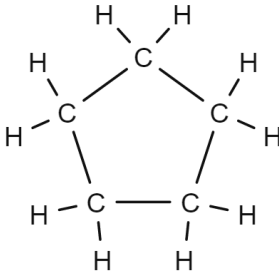
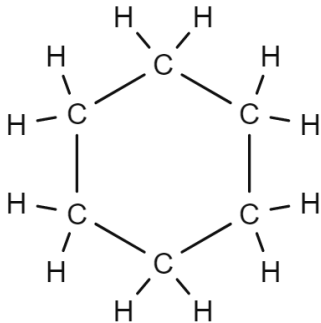
- **Polttoaineet:**
  - Maaöljy, bensiini, diesel: eri hiilivetyjen seos.
  - Maakaasu: metaania.
  - Nestekaasu (esim. kaasupolttimessa): propaania, butaania tai molempien seos.

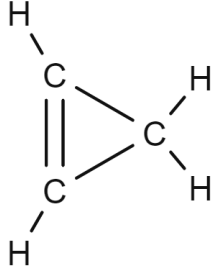
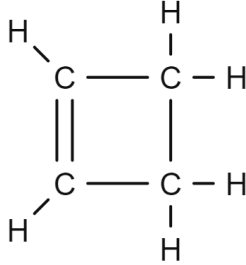
Hielten määrä	Alkaanin nimi	Rakennekaava	Molekyylikaava
1	Metaani		CH ₄
2	Etaani		C ₂ H ₆
3	Propaani		C ₃ H ₈
4	Butaani		C ₄ H ₁₀
5	Pentaani		C ₅ H ₁₂
6	Heksaani		C ₆ H ₁₄

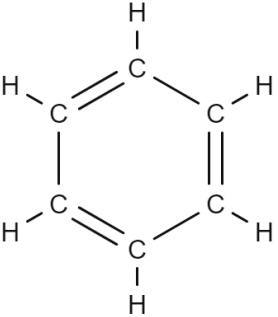
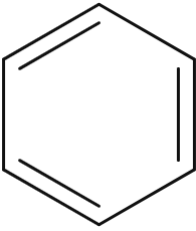
Hielten määrä	Alkeenin nimi	Rakennekaava	Molekyylikaava
-	-	-	-
2	Eteeni		C_2H_4
3	Propeeni		C_3H_6
4	Buteeni		C_4H_8
5	Penteeni		C_5H_{10}
6	Hekseeni		C_6H_{12}

Hiilten määrä	Alkyynin nimi	Rakennekaava	Molekyylikaava
-	-	-	-
2	Etyyni	$\text{H}-\text{C}\equiv\text{C}-\text{H}$	C_2H_2
3	Propyyini	$\begin{array}{c} \text{H} \\ \\ \text{H}-\text{C}\equiv\text{C}-\text{C}-\text{H} \\ \\ \text{H} \end{array}$	C_3H_4
4	Butyyini	$\begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \\ \text{H}-\text{C}\equiv\text{C}-\text{C}-\text{C}-\text{H} \\ \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \end{array}$	C_4H_6
5	Pentyyni	$\begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \quad \\ \text{H}-\text{C}\equiv\text{C}-\text{C}-\text{C}-\text{C}-\text{H} \\ \quad \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \end{array}$	C_5H_8
6	Heksyyni	$\begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \quad \quad \\ \text{H}-\text{C}\equiv\text{C}-\text{C}-\text{C}-\text{C}-\text{C}-\text{H} \\ \quad \quad \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \end{array}$	C_6H_{10}

Hiilten määrä	Alisyklinen alkaani	Rakennekaava	Molekyylikaava
3	Syklopropaani		C_3H_6
4	Syklobutaani		C_4H_8
5	Syklopentaani		C_5H_{10}
6	Sykloheksaani		C_6H_{12}

Hielten määrä	Alisyklinen alkeeni	Rakennekaava	Molekyylikaava
3	Syklopropeeni		C_3H_4
4	Syklobuteeni		C_4H_6

Hielten määrä	Aromaattinen hiilivety	Rakennekaava	Molekyylikaava
6	Bentseeni	 	C_6H_6

19 Alkoholit

- Alkoolien toiminnallinen ryhmä on **hydroksyyli-ryhmä** eli **-OH**.
- **Yhdenarvoiset alkoholit:** Alkoholin rakenteessa on vain yksi hydroksyyli-ryhmä.
- **Moniarvoiset alkoholit:** Alkoholin rakenteessa on kaksi tai useampia hydroksyyli-ryhmiä (esim. glykoli, glyseroli, ksylitoli, sorbitoli).
- Hapesta O lähtee rakennekaavoissa aina 2 sidosviivaa.
- Ominaisuudet. Monet alkoholit ovat:
  - pH-arvoltaan neutraaleja.
  - hyviä liuottimia, polttoaineita ja puhdistusaineita
  - pistävän hajuisia
- **Denaturointi:** Alkoholin tekeminen juomakelvottomaksi (lisätään pahanmakuisia ja pahanhajuisia aineita).
- Alkoolien palaminen:
  - Alkoholi + happi $O_2 \rightarrow$ hiilidioksidi CO_2 + vesi H_2O
  - Esim. metanolin palamisen reaktioyhtälö:
$$2 CH_3OH + 3 O_2 \rightarrow 2 CO_2 + 4 H_2O$$
- **Etanolia** valmistetaan **käymisreaktiossa** tai tislaamalla
  - Käymisreaktiossa sokeri hajotetaan hiilidioksidiksi ja etanoliksi:
$$C_6H_{12}O_6 \rightarrow 2 CO_2 + 2 C_2H_5OH$$

Hielten määrä	Yhdenarvoisen alkoholin nimi	Rakennekaava	Molekyylikaava
1	Metanoli	$ \begin{array}{c} \text{H} \\ \\ \text{H} - \text{C} - \text{OH} \\ \\ \text{H} \end{array} $	CH_3OH
2	Etanoli	$ \begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{OH} \\ \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \end{array} $	$\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$
3	Propanoli	$ \begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{OH} \\ \quad \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \end{array} $	$\text{C}_3\text{H}_7\text{OH}$
4	Butanoli	$ \begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \quad \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{OH} \\ \quad \quad \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \end{array} $	$\text{C}_4\text{H}_9\text{OH}$

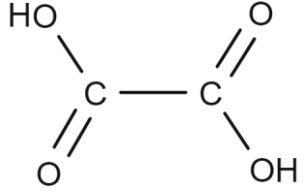
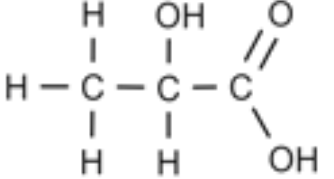
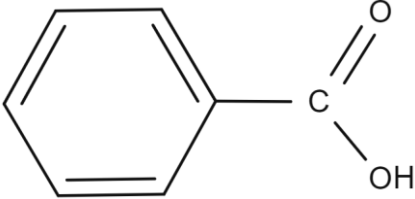
Moniarvoisen alkoholin nimi	Rakennekaava	Molekyylikaava
Glykoli	$ \begin{array}{c} \text{OH} \quad \text{OH} \\ \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{H} \\ \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \end{array} $	$\text{C}_2\text{H}_4(\text{OH})_2$
Glyseroli	$ \begin{array}{c} \text{OH} \quad \text{OH} \quad \text{OH} \\ \quad \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{H} \\ \quad \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \end{array} $	$\text{C}_3\text{H}_5(\text{OH})_3$
Ksylitoli	$ \begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \quad \quad \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{H} \\ \quad \quad \quad \quad \\ \text{OH} \quad \text{OH} \quad \text{OH} \quad \text{OH} \quad \text{OH} \end{array} $	$\text{C}_5\text{H}_7(\text{OH})_5$
Sorbitoli	$ \begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \quad \quad \quad \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{H} \\ \quad \quad \quad \quad \quad \\ \text{OH} \quad \text{OH} \quad \text{OH} \quad \text{OH} \quad \text{OH} \quad \text{OH} \end{array} $	$\text{C}_6\text{H}_8(\text{OH})_6$

20 Karboksyylihapot

- Karboksyylihappojen toiminnallinen ryhmä on **karboksyyliiryhmä** eli **-COOH**.
- Ominaisuudet
  - Heikkoja happoja (vain osa happomolekyyleistä luovuttaa vetyionin).
  - Karboksyylihapot aiheuttavat happamuuden luonnon marjoissa ja hedelmissä (säilöntäaineita).
- **Metaanihappo** eli **muurahaishappo**: muurahaiset, nokkoset, neulaset, AIV-rehun valmistus
- **Etaanihappo** eli **etikkahappo**: ruokien säilöntäaine, mauste, puhdistusaine, lääkkeiden valmistus
- **Propaanihappo** eli **propionihappo**: juustoissa
- **Butaanihappo** eli **voihappo**: härskiintyvässä voissa (paha haju)
- **Oksaalihappo**: raparperissa, pinaatissa, kiinteää, ruosteenpoisto
- **Maitohappo**: voi muodostua lihaksiin liikuntasuorituksissa, hapanmaitotuotteissa
- **Bentsoehappo**: karpaloissa, puolukoissa, lakoissa, elintarvikkeiden lisäaine, säilöntäaine, ihottuma

Hilten määrä	Karboksylihapon nimi	Rakennekaava	Molekyylikaava
1	Metaanihappo eli muurahaishappo	$\begin{array}{c} \text{O} \\ // \\ \text{H} - \text{C} \\ \backslash \\ \text{OH} \end{array}$	HCOOH
2	Etaanihappo eli etikkahappo	$\begin{array}{c} \text{H} \\ \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} \\ \quad // \\ \text{H} \quad \text{O} \\ \quad \backslash \\ \quad \text{OH} \end{array}$	CH ₃ COOH
3	Propaanihappo eli propionihappo	$\begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{C} \\ \quad \quad // \\ \text{H} \quad \text{H} \quad \text{O} \\ \quad \quad \backslash \\ \quad \quad \text{OH} \end{array}$	C ₂ H ₅ COOH
4	Butaanihappo eli voihiappo	$\begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \quad \\ \text{H} - \text{C} - \text{C} - \text{C} - \text{C} \\ \quad \quad \quad // \\ \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{O} \\ \quad \quad \backslash \\ \quad \quad \text{OH} \end{array}$	C ₃ H ₇ COOH

Karboksyylihapon nimi	Rakennekaava	Molekyylikaava
Oksaalihappo		(COOH) ₂
Maitohappo		CH ₃ CH(OH)COOH
Bentsoehappo		C ₆ H ₅ COOH

Yksittäisten hiilyhdisteiden ominaisuuksia ja käyttökohteita

Hiilivedyt:

- **Metaani:** yksinkertaisin hiilivety, kevyt, hajuton kaasu, suolistossa, kaatopaikoilla, maakaasussa
- **Etaani:** hajuton, väritön kaasu
- **Propani ja butaani:** nestekaasussa, kaasuja
- **Bitumi:** lähes kiinteä, jäykkäliikkeinen hiilivety, käyttö asfaltissa
- **Eteeni:** muovien raaka-aine, kypsytytys
- **Etyyni eli asetyleeni:** hitsauskaasu
- **Bentseeni:** myrkyllinen, karsinogeeninen, osana useita lääkkeitä

Alkoholit:

- **Metanoli:** myrkyllinen, sokeutta aiheuttava, lasinpesuneste, liukenee hyvin veteen, liuotin, polttoaine
- **Etanoli:** valmistus käymisreaktiolla tai tislamalla, juoma, vaikuttaa keskushermostoon, liukenee hyvin veteen, liuottaa rasvamaisia aineita, liuotin, puhdistusaine, polttoaine
- **Glykoli:** jäähdytysaine (esim. autojen moottorit), liukenee hyvin veteen, myrkyllinen
- **Glyseroli:** kosmetiikka, kosteusvoiteet, myrkytön, kosteusvoiteita, sakeutusaine, räjähdysaineteollisuus, jäänestoaine
- **Ksylitoli:** makeutusaine, hammasystävällinen, vatsavaivat
- **Sorbitoli:** makeutusaine, vatsavaivat